AGATA KUREK-OBROCKA

Centrum Kształcenia Zawodowego i Ustawicznego w Gliwicach, Polska ■ The Centre of Vocational and Lifelong Training in Gliwice, Poland

Nowe oblicze Górnego Śląska w świetle procesów rewitalizacyjnych

New Side of Upper Silesia in Light of Revitalisation Processes

Streszczenie: Trwające od lat 60. XX w. w Europie Zachodniej, a od lat 90. w Polsce procesy restrukturyzacji obiektów poprzemysłowych i innych należą obecnie do jednych z najważniejszych zjawisk gospodarczych, przekształcających funkcjonalną przestrzeń miast i starych okręgów przemysłowych. W naszym kraju ich efekty widoczne są najbardziej na Górnym Śląsku i w przemysłowej Łodzi. Górny Śląsk, będący największym w Polsce skupiskiem tradycyjnego przemysłu górniczego, hutniczego, maszynowego czy chemicznego, zmienia już od prawie 30 lat swój profil gospodarczy, restrukturyzuje przemysł i znacznie go unowocześnia. Wiąże się z tym zamykanie starych obiektów poprzemysłowych, które poddawane są rewitalizacji i najczęściej zyskują nowe funkcje społeczno-gospodarcze. Procesowi temu poddawane są też inne obiekty oraz duże nieraz przestrzenie, które uległy dewastacji i zniszczeniu, a którym przywraca się dawne wartości historyczno-architektoniczne. W niniejszym artykule najwięcej uwagi poświęcono zdiagnozowaniu różnych rodzajów obiektów poprzemysłowych istniejących na Górnym Śląsku oraz innych obiektów, poddawanych tutaj rewitalizacji. Określono też możliwe kierunki ich zagospodarowania i przystosowania do nowych funkcji. Podane zostały przykłady efektów rewitalizacji obiektów spotykanych na terenie GOP, takich jak: kopalnie, huty, fabryki, obiekty przemysłu maszynowego, a także nieużytki poprzemysłowe. W pracy wskazano również na najważniejsze rezultaty zrealizowanych już projektów, które zmieniają strukturę funkcjonalną Górnego Śląska i kształtują jego nowe oblicze społeczno-gospodarcze. Wśród nich bardzo ważnym kierunkiem przekształceń tego obszaru przemysłowego jest turystyka, czyniąca ten region najważniejszym w Polsce skupieniem obiektów dokumentujących dawne tradycje przemysłowe, kulturowe i cywilizacyjne, pokazujące jego unikalne, nie tylko w skali kraju, ale i Europy, cechy.

Abstract: Post-industrial facility restructuring processes redefining the functionality of urban and old industrial space, have taken place in Western Europe since the 1960s and constitute one of the most significant economic phenomena nowadays. In our country, the results are most vivid in Upper Silesia and the industrial city of Łódź. Upper Silesia, the most considerable concentration of mining, steel, engineering and chemical industries, has been restructuring and innovating its industries for nearly 30 years. It is connected with closing of the old post-industrial facilities which become subject to revitalisation and, frequently, are given new socio-economic functions. Other devastated and damaged facilities and spaces are also subject to such processes – former historical and architectural values are restored for them. In this paper, the emphasis is put on a diagnosis of the various types of post-industrial and other

Upper Silesian facilities subject to revitalisation. Moreover, possible directions of development and adaptation to new functions have been indicated. Examples of various revitalisation results have been mentioned for such GOP (Upper-Silesian Industrial Region) facilities as: coal mines, steel-works, factories, engineering plants, as well as post-industrial waste-ground. The paper also identifies the most significant output of the already completed projects which results in the change of the functional structure of Upper Silesia and creates its new socio-economic image. One of the directions of this industrial region's transformation is tourism which makes Upper Silesia an area of a unique and most powerful concentration of facilities demonstrating the former industrial, cultural and civilisational traditions – unexampled on the national or European scale.

Słowa kluczowe: Górny Śląsk; rewitalizacja; tereny poprzemysłowe

Keywords: post-industrial areas; revitalisation; Upper Silesia

Otrzymano: 25 października 2017

Received: 25 October 2017

Zaakceptowano: 27 maja 2018

Accepted: 27 May 2018

Sugerowana cytacja/Suggested citation:

Kurek-Obrocka, A. (2018). Nowe oblicze Górnego Śląska w świetle procesów rewitalizacyjnych. *Przedsiębiorczość – Edukacja [Entrepreneurship – Education]*, 14, 109–124. DOI: 10.24917/20833296.14.8

Wstęp

Podjęty w pracy temat pozwala spojrzeć na Górny Śląsk z perspektywy czasu i zmian, jakie zachodziły na tym obszarze od lat 90. XX w., a związane były z przemianami ustrojowymi i gospodarczymi, na skutek których zamykano, a następnie poddawano rewitalizacji obiekty przemysłowe tak, aby przystosować je do nowych funkcji, zmieniających zarazem społeczno-gospodarczy charakter tego obszaru.

Miejsca, które mają swoją historię, należy otaczać opieką, aby mogły stać się kartami historii dla przyszłych pokoleń. Jednak dziedzictwo przemysłowe, które stanowi fragment dziedzictwa kulturowego, to nie jedyny powód zainteresowań nauki rewitalizacją. Historię przemysłu ilustrują tutaj w sensie materialnym budowle i struktury przestrzenne, które mają swoją wartość i które można wykorzystać dla zrealizowania określonych celów gospodarczych, co pozwoli zmniejszyć koszty tworzenia nowych obiektów i przestrzeni dla nowych funkcji gospodarczych.

Górny Śląsk to region silnie uprzemysłowiony, znany głównie z przemysłu ciężkiego, przede wszystkim z górnictwa węglowego i przemysłu hutniczego. Dzięki bogatym zasobom węgla powstały tutaj koksownie, huty, walcownie, odlewnie i inne zakłady przemysłu ciężkiego. Ten przemysł był przez lata podstawą gospodarki. Jednak zapoczątkowana w latach 90. restrukturyzacja zmieniła oblicze Śląska na zawsze.

Proces zmian, jaki trwa obecnie na Górnym Śląsku, pojawił się w krajach Europy Zachodniej znacznie wcześniej, bo już w latach 60. XX w. Dlatego doświadczenia tych krajów mogą służyć za przykład polskim instytucjom i organizacjom podejmującym trud ochrony dziedzictwa przemysłowego przez tworzenie nowych zakładów, muzeów techniki, a także adaptację budynków do celów innych niż pierwotne, m.in.: mieszkaniowych, biznesowych, usługowych, handlowych, rekreacyjnych czy turystycznych.

Charakterystyczne kiedyś dla Śląska obiekty związane z działalnością produkcyjną, takie jak stare huty, kopalnie, dawne wieże ciśnień, elektrownie, browary, cegielnie, zabudowania fabryczne lub inne związane z przemysłem przetwórczym oraz z transportem, w tym także z transportem rzeczonym, stanowią coraz częściej dostrzegany element dziedzictwa kulturowego i jest to bardzo ważny aspekt dla współczesnego oraz przyszłego pokolenia. Świadomość tego dziedzictwa może być ważnym elementem w wychowaniu młodzieży do twórczego kontaktu z nowoczesną techniką i technologią. Najważniejszą metodą ochrony dziedzictwa poprzemysłowego, które utraciło ze względu na przemiany gospodarcze dotychczasowy charakter użytkowania, jest nadanie obiektom nowej funkcji i to nie tylko muzealnej. Realizacja przedsięwzięć rewitalizacyjnych wymaga jednak szczegółowej analizy czynników decydujących o wyborze kierunku rewitalizacji, który uwzględni możliwie wszystkie cechy obiektu czy obszaru podlegającego przemianie.

Unikatowe w skali kraju i Europy obiekty działalności gospodarczej i techniki Śląska stanowią bogactwo tego obszaru, świadczą o jego tożsamości oraz prezentują, jak różnorodne kierunki przybrała tutaj rewitalizacja.

Główne obszary i kierunki rewitalizacji obiektów poprzemysłowych w Europie Zachodniej

Podążając za zmianami, które zachodziły na świecie, a głównie w Europie Zachodniej, można potwierdzić celowość wszelkich działań rewitalizacyjnych zmierzających do zmiany funkcji obiektów poprzemysłowych.

Koncepcja zmian pojawiła się w Europie Zachodniej wraz z postępującą deindustrializacją i ma swój początek już w latach 60. XX w. Prekursorem tych zmian była Wielka Brytania. Kraj, w którym narodził się przemysł, był też pierwszym, który rozpoczął rewitalizację terenów poprzemysłowych i adaptował obiekty poprzemysłowe do pełnienia przez nie nowych funkcji. W latach 80. XX w. wiele z procesów rewitalizacyjnych było już zakończonych. Przykładami są: rewitalizacja Kopalni Węgla Kamiennego „Caphouse” w Yorkshire, która dziś pełni funkcję Angielskiego Narodowego Muzeum Górnicstwa, Muzeum Górnicze „Big Pit” w południowej Walii, sieć kanałów służących żegludze śródlądowej wraz z infrastrukturą doków stanowiących trasy dla łodzi spacerowych czy londyńskie XVIII-wieczne doki św. Katarzyny adaptowane do celów mieszkalnych i biurowych (Jędrzyśiak, 2011).

W podobnym czasie (lata 70. XX w.) rewitalizację rozpoczęto w Niemczech, gdzie objęto nią nie tylko poszczególne obiekty, też całe obszary poprzemysłowe, jak Zagłębie Ruhry oraz rejon Saksonii, gdzie głównie rewitalizowane były osiedla przyfabryczne i tereny poprzemysłowe. Dziś niektóre z tych obiektów można znaleźć na *Liście UNESCO* (Kopalnia Zollverein w Essen, Zakład Wielkopiecowy w Voelklingen). Pozostałe największe obiekty to Maximilianpark w okolicy Hamm – dawna fabryka mieszcząca obecnie sale koncertowe, galerie, restauracje, a także muzeum przyrodnicze, Huta Thyssena w Duisburgu zamieniona w Nord Theater (Jędrzyśiak, 2011).

We Francji natomiast początkowo wiele obiektów poprzemysłowych wyburzono, a rewitalizacją pozostałych zajęto się w latach 80. XX w. Najbardziej znane obiekty techniki we Francji znajdują się w Paryżu. Są nimi wieża Eiffla oraz budynek dawnego dworca kolejowego i hotelu d'Orsay, w którym utworzono muzeum sztuki (Jędrzyśiak, 2011).

Rewitalizacje miały też miejsce w Belgii (Kopalnia „Winterslag” w Genk) czy Holandii, gdzie rewitalizuje się XVII-wieczne wiatraki oraz inne obiekty, takie jak łuskarnia ryżu „Lassie” czy fabryka mydła „De Adelaar”.

Doświadczenia krajów Europy Zachodniej mogą służyć za przykład adaptacji obiektów i terenów poprzemysłowych na muzea, skanseny czy też inne obiekty mogące pełnić nowe funkcje. Przemiany te świadczą o tym, jak ważna jest wartość dziedzictwa przemysłowego i jak dziedzictwo to można wykorzystać do celów turystycznych, edukacyjnych, biznesowych czy handlowych. W Europie zainteresowanie tego typu obiektami jest ogromne. Mają one duży potencjał i dają duże perspektywy rozwoju również w Polsce.

Górny Śląsk – główne kierunki przemian strukturalnych gospodarki po roku 1989

W XX w. Górny Śląsk był przykładem silnie uprzemysłowionego regionu: największym w Polsce i jednym z największych w Europie obszarów działania górnictwa węgla kamiennego, górnictwa rud cynku i ołowiu, przemysłu hutniczego, a także centrum przemysłu maszynowego i chemicznego oraz jeden z największych w kraju producentów energii. Do lat 80. region ten kojarzony był głównie z górnictwem, a wydobycie węgla było podstawą jego gospodarki. Był to też czas, kiedy stosowane systemy gospodarowania, oparte na nadmiernym zużyciu surowców mineralnych przez przestarzały i technologicznie zacofany przemysł, doprowadziły do bardzo silnego zdegradowania środowiska przyrodniczego Śląska.

Dopiero upadek starego systemu gospodarczego w Polsce zapoczątkował potrzebną restrukturyzację tutejszej gospodarki. O ile główny kierunek podjętych zmian miał wiele cech podobnych do krajów Europy Zachodniej, o tyle ich uwarunkowania były i są nadal bardziej złożone. Zapoczątkowane zostały bowiem w trudnej sytuacji ekonomicznej kraju i wiązały się z głębokimi przekształceniami ustrojowymi oraz prywatyzacją znacznej części śląskiej gospodarki. Z perspektywy minionych lat można stwierdzić, że na skutek przemian ustrojowych i gospodarczych industrialne miasta Górnego Śląska zaczęły zmieniać swój charakter.

Proces transformacji systemowej wymusił dostosowanie przedsiębiorstw do nowej sytuacji ekonomicznej. Ograniczenie popytu na produkty tradycyjnych gałęzi spowodowało konieczność likwidacji bądź zmiany profilu produkcyjnego większości nierentownych zakładów. Rozpoczął się proces restrukturyzacji przemysłu wiążący się z całkowitą bądź częściową likwidacją wyeksploatowanych kopalń, przestarzałych technologicznie hut oraz powiązanych z nimi produkcyjnie zakładów przetwórczych.

Przed Śląskiem stanęły jednak jeszcze większe niż gdzie indziej w Polsce wyzwania. Trzeba było bowiem zlikwidować skutki rabunkowej gospodarki, zniszczenie ekologiczne, zacofanie technologiczne, nierentowny przemysł oraz duże bezrobocie (Szołtysek, 1998).

Likwidacja zakładów, w tym głównie starych kopalń, wywarła istotny wpływ na strukturę zatrudnienia w województwie śląskim. Na przełomie lat 60. i 70. w samym górnictwie pracowało około 400 tys. osób (Lamparska, 2017). M. Szejnert (2007) podaje, że tylko w latach 1997–2002 zwolniono z kopalń ponad 102 tys. osób. Proces zwolnień trwał nadal i w 2011 r. w tym dziale regionalnej gospodarki zatrudnionych było już tylko 117,7 tys. osób, a w 2016 – 85 tys. Kwalifikacje pracowników przemysłowych były często niewystarczające do konkurowania na zmienionym rynku pracy. Utrzymujące się bezrobocie doprowadziło

do biedy, a także patologii społecznych, przyczyniło się też do wzrostu emigracji zarobkowej, zwłaszcza młodych i dobrze wykształconych mieszkańców Górnego Śląska.

Załamanie się popytu na skutek twardych reguł gospodarki rynkowej, czynników zewnętrznych, takich jak wzrost konkurencji, czy rozwój nowych technologii oraz warunki środowiskowe (polityka proekologiczna) doprowadziły do opuszczenia całych kompleksów obiektów (Antonowicz, 2011). W konsekwencji pojawił się problem zagospodarowania obiektów i terenów poprzemysłowych, ich rewitalizacji oraz ochrony i zachowania tych terenów i zabudowań, które można zaliczyć do kategorii dziedzictwa kulturowego. Powstał problem, jak wykorzystać pozostały potencjał w procesie kształtowania się obszarów śląskich miast, stanowiący przecież charakterystyczny dla tego terenu rys krajobrazu, i co można zrobić, aby stał się on ciekawą i funkcjonalną przestrzenią.

Zagospodarowanie obszarów poprzemysłowych może mieć różne cele, począwszy od celów mieszkaniowych, przez cele biznesowe, usługowe, handlowe, a skończywszy na celach edukacyjnych i rekreacyjno-turystycznych. Rewitalizacja pozwala zachować i wyeksponować wartości historyczne, estetyczne i emocjonalne oraz jednocześnie poprawić wizerunek danego miasta, jego strukturę oraz funkcjonalność.

Rodzaje obiektów poprzemysłowych

Na terenie GOP występują wszystkie rodzaje terenów i obiektów poprzemysłowych.

Liczba terenów poprzemysłowych w województwie katowickim w roku 1997 wynosiła 880 – to w przybliżeniu obszar 8667 ha (Gasidło, 1998). Biorąc pod uwagę ich liczbę i różnorodność, można zaklasyfikować je według wielu kryteriów. K. Gasidło (2013) proponuje jedną z najprostszych i najbardziej ogólnych klasyfikacji, według której tereny te dzieli się na trzy kategorie:

Ryc. 1. Miejsca największej koncentracji terenów poprzemysłowych i zdegradowanych na obszarze województwa śląskiego

Źródło: Ogólnodostępna Platforma Informacji, <http://opitpp.orsip.pl/imap/>

- **kategoria I:** tereny produkcyjne – wśród nich tereny, na których sam grunt był elementem procesu produkcji (wyróbiska, składowiska itd.), zabudowane tereny produkcyjne (hale, budowle inżynierskie itd.) i niezabudowane tereny produkcyjne (nieużytki);
- **kategoria II:** tereny obsługi produkcji – osiedla pracownicze, infrastruktura socjalna przemysłu, infrastruktura techniczna, zieleń urządzona związana z przemysłem;
- **kategoria III:** tereny wpływu przemysłu – obszary zanieczyszczone, podtopione wskutek działalności górniczej lub przetwórczej itp.

Przykłady najbardziej charakterystyczne dla I kategorii to wyróbiska po odkrywkowej kopalni piasku (np. Kotłarnia, Kuźnica Warężyńska), podziemne wyróbiska kopalń węgla kamiennego, rud cynku i ołowiu oraz srebra, zwałowiska skały płonnej, składowiska popiołów elektrownianych, składowiska odpadów hutniczych oraz chemicznych (np. Tarnowskie Góry). W wypadku obiektów zabudowanych jest to zabudowa powierzchniowa głębinowych kopalń węgla kamiennego, rud cynku i ołowiu (wieże szybowe, zakłady przeróbcze, łaźnie i lampiarnie, obiekty metalurgiczne (wielkie piece, spiekalnie, hale walcownicze), obiekty elektrowni ciepłych (budynki kotłów i turbozespołów, chłodnie kominowe, mosty przesyłowe, kominy, zbiorniki).

Obiekty II kategorii to linie i stacje elektroenergetyczne oraz parki zakładowe. Obszary należące do III kategorii to zapadliska i deformacje terenu powstałe na skutek podziemnej eksploatacji węgla, obszary zanieczyszczone itp. (Gasidło, 2013).

Cele wykorzystania terenów i obiektów w regionie Górnego Śląska są bardzo różnorodne. Widoczne jest zagospodarowywanie w celu przekształcenia zniszczonego krajobrazu z jednoczesnym zachowaniem na obszarze odnawianym zabytków techniki przemysłowej. Podejmowane są również przedsięwzięcia w zakresie budownictwa mieszkaniowego, projekty o charakterze kulturalnym oraz związane z tworzeniem nowych miejsc pracy. Wyniki analiz przeprowadzonych przez K. Śmietanę i E. Zagórską (2006) wskazują na zmiany sposobów użytkowania z przemysłowych na m.in.: handlowe, biurowe, mieszkaniowe, bankowe, wystawiennicze, turystyczne i sportowe.

Tab. 1. Przykłady sposobów wykorzystania terenów i obiektów poprzemysłowych na Górnym Śląsku

Obiekt/teren przemysłowy przed rewitalizacją	Nowy obiekt/teren	Nowa funkcja gospodarcza obiektu/terenu	Miasto
Kopalnia piasku podszadzkowego	Jezioro Pławniowickie	rekreacyjno-turystyczna	Rudziniec
Osiedla „Nikiszowiec” i „Giszowiec”	mieszkania, muzeum	mieszkaniowa, turystyczna	Katowice
Szyb „Alfred”	mieszkania	mieszkaniowa	Katowice
Hałdy i osadniki	Park „Południe”	rekreacyjno-sportowa	Katowice
KWK „Katowice”	„Strefa kultury”	kulturalno-usługowa	Katowice
KWK „Gottwald”	Silesia City Centre	handlowo-rozrywkowa	Katowice
Kopalnia „Królów Luiza”	Park 12C	kulturalna, turystyczna, edukacyjna	Zabrze
Kopalnia „Guido”	Skansen Górniczy „Guido”	kulturalna, turystyczna	Zabrze

KWK „Gliwice”	Nowe Gliwice – Centrum Biznesu i Edukacji	usługowa	Gliwice
Huta „Zabrze”	C.H. Platan	handlowo-usługowa	Zabrze
Nieużytki przemysłowe (hałdy i zbiorniki)	Park Śląski	rekreacyjna	Chorzów
Kamieniołom „Bytom”	Dolomity – sportowa dolina	rekreacyjno-sportowa	Bytom
Browar „Rybnik”	Focus Park	handlowo-usługowa	Rybnik
Fabryka Porcelany Katowice	Park Technologiczny, Centrum Biznesu	usługowa	Katowice
Kopalnia „Paweł”	korty tenisowe	sportowo-rekreacyjna	Ruda Śląska
Łaźnia Huty Donnermarcków	pub	kulturalno-rozrywkowa	Zabrze
Gliwickie Zakłady Urządzeń Technicznych	Muzeum Odlewnictwa Artystycznego	kulturalna, turystyczna	Gliwice
Stary Spichlerz	mieszkania (lofty), restauracja	mieszkaniowa, usługowa	Gliwice

Źródło: opracowanie własne

Analizując przykłady podane w tabeli 1, można zauważyć, w jak różnorodny sposób został wykorzystany potencjał obiektów i obszarów przemysłowych.

Kierunki rewitalizacji obiektów przemysłowych i ich główne uwarunkowania na wybranych przykładach z GOP-u

Obiekty przemysłowe niezależnie od ich skali, wartości materialnej i historyczno-kulturowej stanowią element niezbędny dla zachowania integralności krajobrazu GOP-u i konieczny dla zachowania ciągłości historyczno-kulturowej przestrzeni. Kontekst lokalny, znaczenie dla historii i kultury regionu są tymi czynnikami, które pozwolą zachować pełnię jego bogactwa i jego unikalność. Najważniejszą metodą ochrony dziedzictwa przemysłowego, które utraciło ze względu na przemiany gospodarcze dotychczasowy charakter użytkowania, jest nadanie obiektom nowej funkcji (Wagner, 2005). Jak podaje T. Wagner (2005), nie musi i nie powinna być to tylko funkcja muzealna, mająca uzasadnienie, gdy charakter dotychczasowego użytkowania obiektu przemysłowego ma znamiona unikalności i gdy typ prowadzonej w nim działalności ma wyjątkowy, zamierający charakter – wtedy jego zachowanie może stanowić atrakcję turystyczną.

Rewitalizacja dawnych obiektów i terenów przemysłowych przez przypisywanie im funkcji rekreacyjnych, kulturowych, dydaktycznych, mieszkaniowych czy gospodarczych jest gwarancją przedłużenia życia tych obiektów i uczynienia z nich żywego, potrzebnego i unikalnego elementu przestrzeni miejskiej.

A. Ostrega i R. Uberman (2010) podają następujące czynniki charakteryzujące obszary poeksploatacyjne oraz kryteria stanowiące podstawę wyboru kierunku zagospodarowania:

- **czynniki ekonomiczne**, gdzie o kierunku rewitalizacji decyduje rachunek ekonomiczny, z wyłączeniem przypadków, w których istotniejsze okażą się inne kryteria,

np. kulturowe. Decydująca jest tutaj minimalizacja kosztów podjętych działań i utrzymania rewitalizowanych obiektów oraz opłacalności inwestycji;

- **czynniki formalno-prawne**, które dotyczą występowania form ochrony przyrody lub zabytków, kiedy to rewitalizacja przyjmuje kierunek niekolidujący z wymogami ich ochrony zawartymi w ustawach oraz z wytycznymi służb konserwatorskich;
- **czynniki geologiczno-inżynierskie (techniczne)**, gdzie pod uwagę bierze się kierunki w zależności od indywidualnych cech wyrobisk poeksploatacyjnych, obiektów infrastruktury oraz terenów przemysłowych;
- **czynniki hydrologiczne**, przy czym w zależności od jakości wody i potrzeb społecznych będą to kierunki wodne, rekreacyjne, gospodarcze i przyrodnicze;
- **czynniki kulturowe**, czyli czynniki, które w znacznym stopniu determinują sposób zagospodarowania terenów i obiektów przemysłowych, gdzie preferowane kierunki rewitalizacji to: kulturowo-kontemplacyjny lub dydaktyczny. W przypadku występujących wartości kulturowych w postaci zabytków obiektów techniki preferowane będą kierunki kulturowo-artystyczne, dydaktyczne, gospodarcze, mieszkaniowe pod warunkiem zachowania walorów architektonicznych;
- **czynniki przestrzenne**, takie jak stopień zurbanizowania terenu, stan infrastruktury, odległość od terenów zabudowanych i terenów chronionych, odległości od zakładów przemysłowych, możliwość dojazdu własnymi lub miejskimi środkami transportu. Tutaj dopuszczalne są wszystkie kierunki w zależności od indywidualnych cech obszaru poeksploatacyjnego; kulturalne, rekreacyjne, gospodarcze oraz wodne;
- **czynniki społeczne**, takie jak: demografia społeczności, zamożność społeczności, poziom wykształcenia, bezrobocie, przestępczości, a także tradycje i zwyczaje, potrzeby społeczne, poziom akceptowalności społecznej, istnienie elit społecznych. Przykładowo na obszarach o wysokim poziomie bezrobocia preferowanymi kierunkami będą te stwarzające nowe miejsca pracy, czyli gospodarcze lub rekreacyjne. W przypadku istnienia silnych tradycji i zwyczajów preferowanymi kierunkami będą te, które zachowują możliwość ich kontynuowania lub będą do nich nawiązywać;
- **czynniki środowiskowe**, gdzie w przypadku występujących wartości przyrodniczych będzie to kierunek przyrodniczy. Jeżeli ze względu na zanieczyszczenie gleby i ziemi nie jest to możliwe, należy przyjąć inne kierunki w planowaniu przyszłej funkcji.

Sposobów rewitalizacji i zagospodarowania obiektów przemysłowych może być bardzo dużo, dlatego ważne jest, aby wybierając kierunek zmian, uwzględnić wszystkie cechy obiektu czy obszaru podlegającego przemianom pod względem wymienionych powyżej czynników, co pozwoli najtrafniej określić ich przyszłą funkcję.

Najbardziej preferowane dziś kierunki rewitalizacji podawane przez Ostregę i Ubermana (2010) to:

- kierunek wodny, uzależniony od warunków hydrologicznych, gdzie przemysłowe wyrobiska mogą pełnić funkcje rekreacyjne (kąpieliska, akweny do uprawiania sportów wodnych), gospodarcze (zbiorniki wody, zbiorniki retencyjne), rybne (stawy hodowlane), przyrodnicze (elementy krajobrazu),
- kierunek rekreacyjny, gdzie obiekty i tereny mogą pełnić funkcje wypoczynkowo-turystyczne (np. plaże, obiekty sportowo-rekreacyjne, bazy noclegowe, bazy gastronomiczne), funkcje sportowe (trasy rowerowe, stoki narciarskie, infrastruktura dla sportów tradycyjnych i ekstremalnych) oraz funkcje kulturalne (teatry, amfiteatry, sceny, ekspozycje, sale wystawowe, koncertowe, galerie),

- kierunek kulturowy o funkcji kontemplacyjnej, dotyczący głównie obszarów i obiektów związanych z martyrologią wojenną (parki pamięci, miejsca pamięci, miejsca kultu religijnego),
- kierunek dydaktyczny, polegający na adaptacji obiektów do pełnienia przez nie funkcji dydaktycznych (ścieżki edukacyjne, muzea, skanseny, ekomuzea, archiwa dokumentacji związanych z historią przemysłu, ośrodki szkoleniowe, pomniki historii, parki kulturowe),
- kierunek przyrodniczy, gdzie obiekty pełnią funkcję ochronną (rezerваты przyrody, użytki ekologiczne, pomniki przyrody, ochrona gatunkowa roślin i zwierząt),
- kierunek mieszkaniowy – budownictwo mieszkaniowe,
- kierunek gospodarczy, gdzie obiekty pełnią funkcje przemysłowe (parki przemysłowe), usługowe (inkubatory przedsiębiorczości, magazyny, sklepy, powierzchnie dla stref aktywności gospodarczej, parkingi) oraz funkcje komunalne (np. składowiska odpadów).

Omówione poniżej przykłady z GOP ukazują zróżnicowanie kierunków zagospodarowania i adaptacji obiektów oraz obszarów poprzemysłowych dla nowych potrzeb na tym terenie.

Nowe Gliwice. Kierunek rewitalizacji: gospodarczy

Gliwice od końca XVIII w. były prężnym ośrodkiem przemysłu hutniczego. Przemysł wydobywczy w Gliwicach pojawił się na początku XX w. Wtedy powstały Kopalnia Węgla Kamiennego „Gliwice” (1910) i Kopalnia Węgla Kamiennego „Sośnica” (1913). Lata 90. przyniosły likwidację najpierw „Pola Wschód” Kopalni „Sośnica” (1997), a potem, w 1999 r., Kopalni „Gliwice”, która prowadziła eksploatację węgla koksowego z pokładów o cienkiej miąższości i zaburzonej tektonice, co powodowało wysokie koszty wydobycia (Lamparska, 2017).

Po kopalni Gliwice pozostało kilka budynków stanowiących istotny element panoramy Gliwic, które wraz z likwidacją kopalni mogły niszczyć. Jednak miasto nie pozwoliło na utratę zabytkowych obiektów, atrakcyjnych nie tylko pod względem architektonicznym (wzniesione w duchu „Heimatschutz” obiekty cechowni i maszynowni wg projektu Emila i Georga Zillmannów), ale również lokalizacyjnym.

Przygotowania do procesu rewitalizacji tego terenu rozpoczęto w 2005 r., a cały proces zakończono w 2008. Obrano kierunek gospodarczy z myślą o utworzeniu tam strefy aktywności przez przygotowanie bazy ekonomiczno-dydaktycznej oraz strefy wspomagania rozwoju przedsiębiorczości. Założeniem projektu „Nowe Gliwice” było przekształcanie terenów poprzemysłowych w Centrum Edukacji i Biznesu. Na terenach po zlikwidowanej Kopalni Węgla Kamiennego „Gliwice” utworzono inkubator przedsiębiorczości, strefę aktywności gospodarczej oraz regionalny ośrodek kształcenia. Bezpośrednim efektem przedsięwzięcia jest rekultywacja i zagospodarowanie terenów pokopalnianych o powierzchni 15,86 ha. W ramach kompleksu uzbrojono również działki inwestycyjne dla podmiotów zainteresowanych bezpośrednimi inwestycjami na tym terenie.

W ramach projektu przeprowadzono modernizację czterech budynków poprzemysłowych: dawnej willi dyrektora kopalni, budynku dyrekcji kopalni, cechowni oraz maszynowni.

Ryc. 2. Obszar Kopalni „Gliwice” przed rewitalizacją

Źródło: http://rewitalizacja.silesia.org.pl/img_projekty/1.obraz_z_lotu_ptaka_-_przed.jp

Ryc. 3. Obszar Kopalni „Gliwice” po rewitalizacji

Fot. A. Witwicki

1. willa dyrektora kopalni – dziś powierzchnie biurowe; 2. budynek dyrekcji kopalni – obecnie pomieszczenia dydaktyczne; 3. budynek cechowni – teraz centrum konferencyjne, sale wykładowe; 4. naszynownia kopalni – dziś powierzchnie biurowe i magazynowe

Kopalnia „GUIDO” w Zabrze. Kierunek rewitalizacji: dydaktyczny i rekreacyjny (turystyczny i kulturalny)

Kopalnia założona została w 1855 r. przez księcia Guido von Donnersmarcka. Wydobycie zaprzestano w niej w 1928 r. W miejscu zamkniętej kopalni funkcjonowała przez pewien czas Doświadczalna Kopalnia Węgla Kamiennego M-300 do Zakładów Konstrukcyjno-Mechanicznych Przemysłu Węglowego. W latach 1982–1996 pełniła ona funkcję skansenu podziemnego Muzeum Górnictwa Węglowego. Decyzje podjęte w sąsiednich kopalniach doprowadziły do kłopotów z wentylacją i zamknięcia trasy turystycznej. Dzięki władzom Zabrze w 2007 r. ponownie otwarto „Guido” dla turystów. Dziś była kopalnia pełni funkcję turystyczną i ma bogatą ofertę edukacyjną dla grup oraz turystów indywidualnych. Oferta ta powiększa się wraz z rosnącą z roku na rok liczbą odwiedzających. W skansenie udostępnione są podziemne trasy turystyczne na trzech poziomach: 170, 320 i 355 m. Można tu odbyć tzw. szczytę, czyli dniówkę – każdy uczestnik otrzymuje strój i ekwipunek oraz zadanie do wykonania. Podczas prac rekonstrukcyjnych celowo pozostawiono liczne nieobudowane miejsca dla celów edukacyjnych. Wyrobiska komorowe na poziomie 320 m zagospodarowano dla celów konferencyjnych, naukowych, kulturalnych i rozrywkowych, a także gastronomicznych.

Rewitalizacja podziemi nadała im niepowtarzalny industrialny klimat. Powstał dzięki temu tętniący życiem, rzadki w skali światowej obiekt geoturystyczny wpisany na *Listę ERIH* (European Route of Industrial Heritage – Europejski Szlak Dziedzictwa Przemysłowego) z najgłębszą w Europie podziemną trasą turystyczną.

Kopalnia leży na Szlaku Zabytków Techniki, a w sierpniu 2017 r. do kopalni „Guido” dołączono Podziemny Skansen „Królowa Luiza”.

Zabytkowa Kopalnia Srebra w Tarnowskich Górach. Kierunek rewitalizacji: rekreacyjny (turystyczny)

Kopalnia powstała z odtworzenia fragmentu Kopalni „Fryderyk” istniejącej w latach 1784–1915. Eksploatowano w niej złoża srebronośnego ołowiu i cynku oraz rudę żelaza. W 1954 r. powstało Stowarzyszenie Miłośników Historii i Zabytków Ziemi Tarnogórskiej, które postawiło sobie za cel odbudowę zabytkowej kopalni. Na głębokości 43 m pod powierzchnią ziemi odbudowano i zabezpieczono kilka wyrobisk kopalnianych o długości ok. 1700 m, adaptując je na trasę turystyczną. Odcinek 270 m tej trasy przepływa się łodziami (Lamparska, 2017). Po zagospodarowaniu wyrobisk podziemnych i wybudowaniu obiektów powierzchniowych, kopalnia-muzeum została oddana w 1976 r. do zwiedzania. Na powierzchni znajduje się interaktywne muzeum, obrazujące historię górnictwa, a w sąsiedztwie umiejscowiono Skansen Maszyn Parowych. Kopalnia i skansen znajdują się na Szlaku Zabytków Techniki.

Od 2017 r. obiekt znajduje się na *Liście światowego dziedzictwa UNESCO* jako pierwszy taki obiekt w województwie śląskim.

Park Śląski w Chorzowie. Kierunek rewitalizacji: wodny, rekreacyjny (wypoczynkowo-turystyczny, sportowy), przyrodniczy

Park powstał w trójkącie trzech miast: Katowic, Chorzowa i Siemianowic Śląskich. Ogromny teren pokryty przed rewitalizacją w 75% hałdami, pogórnymi odpadami,

Ryc. 4. Widok na Park Śląski z lotu ptaka

Fot. W. Radwański

biedaszybami, zapadliskami, bagnami i wysypiskami przeobraził się w ponad 600 ha łąk, lasów, ogrodów, skupisk nietypowych gatunków roślin i zwierząt. Dziś jest to jeden z największych parków śródmiejskich w Europie. Decyzja o jego utworzeniu zapadła w 1950 r. W 1951 ruszyła budowa, której celem miało być przywrócenie życia środowisku zdezastowanemu przez przemysł. Była to jedna z pierwszych w skali Europy i największa w Polsce próba przywrócenia do życia zdezastowanego przez przemysł środowiska naturalnego uwieńczona sukcesem. Dziś teren parku stanowi nagromadzenie szeregu atrakcji turystycznych i rozrywkowych, takich jak Planetarium Śląskie, legendarny, a ostatnio zmodernizowany Stadion Śląski i Śląskie Wesołe Miasteczko.

Silesia City Center w Katowicach. Kierunek rewitalizacji: gospodarczy (usługowy)

Na terenie byłej Kopalni „Gottwald” w Katowicach powstała największa galeria handlowa na Śląsku. Uruchomiono ją w 2005 r. Była to pierwsza inwestycja w regionie, która zagospodarowała teren pogórnictwa. Jej symbolem stał się szyb „Jerzy”, pozostawiony po dawnej kopalni. Licząca ponad 30 m wieża góruje dziś zarówno nad Silesią, jak i nad dzielnicą Katowic – Dębem.

W 2010 r. obiekt rozbudowano, a inspiracją nowej części centrum były górnicze koszki, którymi przenoszono węgiel pod ziemią. Obecnie Silesia City Center to ponad 300 sklepów znajdujących się na powierzchni 86 tys. m². Rocznie centrum handlowe odwiedza 14 mln osób z całej Polski.

Ryc. 5. Silesia City Center

Źródło: [https://pl.wikipedia.org/wiki/Silesia_City_Center#/media/File:Katowice_-_Silesia_City_Center_\(2\).jpg](https://pl.wikipedia.org/wiki/Silesia_City_Center#/media/File:Katowice_-_Silesia_City_Center_(2).jpg)

Wieża radiostacji w Gliwicach. Kierunek rewitalizacji: kulturowy, dydaktyczny

Wieża antenowa Radiostacji Gliwice jest nie tylko jednym z najciekawszych zabytków techniki na Śląsku, ale również unikalnym dziełem sztuki inżynierskiej. Stację nadawczą i maszt radiostacji zbudowano w 1935 r. Wieża radiostacji, przypominająca kształtem paryską wieżę Eiffla, jest obecnie najwyższą, wolno stojącą, drewnianą konstrukcją na świecie (111 m). Teren wokół wieży, o powierzchni 3 ha, służy gliwiczantom jako miejsce wypoczynku. W październiku 2017 r. otwarto na jego części Sensoryczny Park Doświadczeń. Umieszczono w nim urządzenia akustyczne, które za pomocą dotyku przenoszą odwiedzających w świat dźwięku. Park tym sposobem nawiązuje do funkcji, którą w przeszłości pełniła Radiostacja, emitując sygnał dźwiękowy. Teren ten to również miejsce spotkań z kulturą, gdzie w sezonie wiosenno-letnim organizowane są liczne imprezy i koncerty.

Kanał Gliwicki, Marina Gliwice. Kierunek rewitalizacji: wodny, gospodarczy, rekreacyjny

Czterdziestokilometrowy kanał Gliwicki zbudowano w latach 1933–1939. Jest on położony w dolinie rzeki Kłodnicy i stanowi istotną część Odrzańskiej Drogi Wodnej. Kojący się przez lata z barkami transportującymi węgiel, natomiast teraz oprócz mniejszego już transportu towarowego uruchomiono na kanale żeglugę turystyczną. Zbudowano też Marinę – prywatną przystań organizującą liczne rejsy, z których w 2016 r. skorzystało kilka tysięcy osób.

Ryc. 6. Widok na Radiostację Gliwice i Sensoryczny Park Doświadczeń

Fot. M. Foltyn

Ryc. 7. Marina Gliwice

Źródło: <http://marinagliwice.pl/strona-glowna/marina-miejsca-do-cumowania/>

Od kilku lat trwa modernizacja poszczególnych śluz na drodze wodnej, kolejnym etapem ma być odmulenie kanału. Pełną żeglowność ma on odzyskać w 2020 r. Na tych pracach zyska żegluga transportowa i w rezultacie dojdzie do przywrócenia pierwotnej funkcji gospodarczej kanału. W lipcu 2017 r. z gliwickiego portu do elektrociepłowni we Wrocławiu wypłynęły pierwsze od 2012 r. barki z węglem.

Wnioski

Na podstawie powyższych przykładów można wysnuć następujące wnioski:

- Przeprowadzana na Górnym Śląsku rewitalizacja przestrzeni poprzemysłowych prowadzi zwykle do zmiany funkcji obiektów z przemysłowej na szeroko pojęte usługi (turystyczne, kulturalne, mieszkaniowe, rozrywkowe, sportowe, edukacyjne itp.).
- Zmianie ulega często sposób zagospodarowania przestrzeni. Trudna do adaptacji część zabudowy jest wyburzana, ale zachowane zostają obiekty zabytkowe, które często zyskują nowe przeznaczenie.
- Rewitalizacja obiektów daje im drugie, najczęściej inne życie, przez co stają się one nowymi elementami przestrzeni miast przemysłowych.
- Rewitalizacja w kierunku turystyki jest formą promocji dziedzictwa kulturowego, zwiększającego wydatnie jego potencjał turystyczny na mapie Polski i Europy.
- Obiekty poprzemysłowe to dziś też aktywa, których umiejętne wykorzystanie wpływa na rozwój gospodarczy regionu.
- Obiekty poprzemysłowe to część dziedzictwa kulturowego, rewitalizacja pozwala zachować je dla potomnych i ocalić od zapomnienia.

Literatura

References

- Antonowicz, P. (2011). Przekształcenia terenów poprzemysłowych w województwie śląskim. W: Z. Nowak, J. Mańka (red.), *Rewolucja przemysłowa na Górnym Śląsku. Poczet Gwarków Śląskich*, z. 3. Katowice: Wydawnictwo „Śląsk”, 59–64.
- Gasidło, K. (1998). Problemy przekształceń przestrzeni terenów poprzemysłowych. *Zeszyty Naukowe. Architektura*, 37.
- Gasidło, K. (2013). Przekształcenia terenów obiektów poprzemysłowych jako problem urbanistyczno-architektoniczny województwa śląskiego. *Zeszyty Naukowe. Architektura*, 52, 65–80.
- <http://marinagliwice.pl/strona-glowna/marina-miejsca-do-cumowania>
- [https://pl.wikipedia.org/wiki/Silesia_City_Center#/media/File:Katowice_-_Silesia_City_Center_\(2\).jpg](https://pl.wikipedia.org/wiki/Silesia_City_Center#/media/File:Katowice_-_Silesia_City_Center_(2).jpg)
- http://rewitalizacja.silesia.org.pl/img_projekty/1.obraz_z_lotu_ptaka_przed.jpg
- Jędrusiak, T. (2011). *Turystyka kulturowa*. Warszawa: Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne.
- Lamparska, M. (2017). *Turystyka wśród górniczych szybów*. Katowice: Wydawnictwo Naukowe „Śląsk”.
- Ogólnodostępna Platforma Informacji. Tereny poprzemysłowe i zdegradowane, <http://opitpp.orsip.pl/imap/>
- Ostręga, A., Uberman, R. (2010). Kierunki rekultywacji i zagospodarowania – sposób wyboru, klasyfikacja i przykłady. *Górnictwo i Geoinżynieria*, 34(4), 445–461.
- Szejnert, M. (2007). *Czarny ogród*. Kraków: Wydawnictwo Znak.
- Szołtysek, M. (1998). *Śląsk, takie miejsce na ziemi*. Rybnik: Wydawnictwo Śląskie ABC.

- Śmietana, K., Zagórska, E. (2006). Rewitalizacja zabudowy i terenów poprzemysłowych na Górnym Śląsku. Analiza zmian sposobów użytkowania nieruchomości – studia przypadków. *Materiały konferencyjne II Śląskiego Forum Rewitalizacji*. Katowice.
- Wagner, T. (2005). Wybrane przykłady adaptacji obiektów poprzemysłowych na terenie Górnego Śląska. W: *Bogactwo dziedzictwa przemysłowego jako wyzwanie i atrakcyjny produkt dla turystyki i rekreacji. II Konferencja międzynarodowa*. Katowice: Górnośląska Wyższa Szkoła Handlowa im. Wojciecha Korfańskiego, 249–256.

Agata Kurek-Obrocka, mgr, Centrum Kształcenia Zawodowego i Ustawicznego nr 1 w Gliwicach. Absolwentka Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach. Od ukończenia studiów nauczyciel przedmiotów ekonomicznych i matematyki w gliwickich szkołach ponadgimnazjalnych. Na Uniwersytecie Śląskim w Katowicach ukończyła studia podyplomowe w zakresie ICT, języków obcych oraz drugiego przedmiotu: matematyka. Zainteresowania naukowe: współczesne przemiany przestrzeni przemysłowych, turystyka kulturowa, aktywność sportowo-rekreacyjna młodzieży.

Agata Kurek-Obrocka, MA in Economics – University of Economics in Katowice; works at: Centrum Kształcenia Zawodowego i Ustawicznego nr 1 in Gliwice (The Centre of Vocational and Lifelong Training no 1); since graduating she has been teaching economics subjects and mathematics in secondary schools in Gliwice; completed post-graduate ICT, foreign languages and mathematics studies; her research attention is focused on contemporary transformation of industrial space, culture tourism, sport and leisure activity of the youth.

Adres/Address:

Centrum Kształcenia Zawodowego i Ustawicznego nr 1 w Gliwicach
Ul. Kozielska 1
44-100 Gliwice, Polska
e-mail: obrocka1@wp.pl